

Bewondering en afkeer

De Duitse officier als ambivalent voorbeeld voor het Nederlandse officierskorps

Ben Schoenmaker

In de zomer van 1870 werd Nederland als door een elektrische schok getroffen. Tamelijk onverwacht waren Frankrijk en Pruisen, dat een bondgenootschap van Duitse staten aanvoerde, met elkaar in oorlog geraakt. Met ingehouden adem volgde men in Nederland het verloop van deze titanenstrijd. De veldslagen bij tot voor kort onbekende plaatsen als Wörth, Mars-la-Tour en Gravelotte waren dagenlang voorpaginanieuws. De verbijstering was groot toen bleek dat de Duitse legers snel korte metten wisten te maken met de Franse armee. Het trotse Frankrijk, met zijn grote militaire reputatie, werd op de knieën gedwongen, niet door een coalitie van landen, zoals ten tijde van Lodewijk XIV en Napoleon, maar door één enkele natie. De Europese machtsbalans leek hiermee definitief ten gunste van Duitsland verschoven. Voor Nederland betekende dit dat het gevaar niet langer uit het zuiden maar uit het oosten kwam. En dit gevaar oogde urgent, want langs de oostgrens lag nu niet langer een verdeeld en zwak Duitsland, maar een machtig, centraal geleid keizerrijk, waarvan niemand wist of het in zijn overwinningsroes niet ook een begerig oog op Nederland zou laten vallen.

De Duitse triomf dwong Nederland tot een reeks prangende vragen. Hoe bevreesd moest men zijn voor een Duitse annexatiepoging? Had Nederland als onafhankelijke natie nog toekomst of zou het vroeg of laat door zijn machtige oosterbuur worden opgeslokt? En zelfs als het zijn politieke zelfstandigheid wist te behouden, zou het dan op den duur toch niet in economisch en cultureel opzicht door Duitsland worden overvleugeld? Meer concreet drong zich de vraag op of het überhaupt nog zin had dat Nederland zich tegen een mogelijke aanval van het Duitse leger zou trachten te verdedigen? Deze laatste vraag hield vooral het Nederlandse officierskorps sterk bezig. De meerderheid van de officieren die zich daarover in woord en geschrift uitlieten, bleef overigens opvallend hoopvol gestemd. Er was, schreven zij, geen reden voor paniek, omdat naar hun mening het waterrijke Nederland van nature zeer goed

Een episode uit de Frans-Duitse oorlog: de Slag bij Gravelotte op 18 augustus 1870 (uit: *Werner Hahn, Deutschland's krijg tegen Frankrijk, Doesburg, 1871*)

verdedigbaar was. Tijdig gestelde inundaties waren een effectief middel om de vijand tegen te houden.¹ Veel militaire auteurs voegden daar echter waarschuwend aan toe dat Nederland wel een groot deel van de Duitse militaire succesformule diende te kopiëren, om de macht van het door Bismarck gecreëerde keizerrijk te kunnen weerstaan. Daarom vormde na 1870 het militair superieure Duitsland voor veel Nederlandse officieren niet alleen een geduchte bedreiging, maar ook een lichtend voorbeeld dat navolging verdiende.²

Hoe kwam het dat Duitsland in de tweestrijd met Frankrijk zo superieur was gebleken? Nederlandse officieren gaven hiervoor, in het kielzog van buitenlandse analisten, twee belangrijke verklaringen. In de eerste plaats wezen zij op de voor die tijd bijzondere samenstelling van vooral het Pruisische leger. Het bestond namelijk voor

¹ Zie bijv. T.J. Stieltjes, 'De verdedigbaarheid van Nederland', *De gids*, XXXV, 4 (1871) 40-56; C.D.H. Schneider, 'Nogmaals: is Nederland te verdedigen?', *De militaire spectator*, 3e serie, XVII (1872) 503-513; [Anoniem], *Is Nederland in de daad verdedigbaar?* (Kampen, 1871); W. Hoogenboom, *Een woord aan Neêrlands volk aangaande de verdedigbaarheid van Nederland* (Utrecht, 1872).

² Zie bijv. [F.A.V.W.H.] van Tuerenhout, 'De Pruisische wijze van legervorming en hare toepassing op ons land', *De tijdspeigel*, II (1871) 299-331; 'Een woord over de plaatsvervanging', *De nieuwe militaire spectator* (1873) 193; 'De roeping en de plichten van den officier', *De militaire spectator*, 3e serie, XX (1875) 737-738.

een ongewoon groot deel – ook in de onderofficiers- en lagere officiersrangen – uit dienstplichtigen en reservisten. Dit legerstelsel was gebaseerd op een systeem van algemene dienstplicht. Terwijl in de meeste andere landen, waaronder Nederland, welgestelde burgers hun dienstplicht niet persoonlijk vervulden maar zich tegen betaling lieten vervangen, werd in Duitsland iedereen, rijk en arm, daadwerkelijk onder de wapenen geroepen. Dit beginsel, dat was terug te voeren op de legerhervormingen van Gerhard von Scharnhorst aan het begin van de negentiende eeuw, gaf Duitsland een enorme militaire kracht, omdat volk en leger hierdoor een hechte eenheid vormden. Om het in nationaal-romantische termen te zeggen: het Duitse legerstelsel stond door de algemene dienstplicht garant voor een volledige ontlading van de volkskracht op het slagveld. En daar staken de legers van Frankrijk en Nederland, die de natie tot dusver bewust op afstand hadden gehouden, pover bij af.³

De Nederlandse officieren onderkenden nog een tweede en in hun ogen zwaarder wegende verklaring voor het mirakel van 1870. De overwinning op Frankrijk, beweerden zij, was vooral toe te schrijven aan de voortreffelijkheid van het Duitse officierskorps, die ‘aristocratie der beschaving’, zoals een anoniem auteur in het blad *De Nieuwe Militaire Spectator* dit korps typeerde.⁴ Nu stonden Duitse officieren al langer bekend als nijvere werkers die in vreedstijd alle facetten van de krijgskunde grondig bestudeerden en gedetailleerde plannen maakten voor een eventuele toekomstige oorlog. Studie werd in het Pruisische leger zo belangrijk gevonden dat er zelfs, zei men schertsend, officieren met brillen werden gesignaleerd. Militaire publicisten uit andere Europese landen lieten zich aanvankelijk laatdunkend uit over de schoolse mentaliteit van hun Duitse collega’s, omdat volgens hen op het slagveld theoretische kennis van weinig waarde was. Met boekenwijsheid won men geen oorlogen. In de gewapende strijd kwam het buiten discipline en dapperheid vooral aan op het genie van de veldheer, betoogden zij.⁵ Na 1870 taptten die krijgskundigen echter plotsklaps uit een ander vaatje. Zij moesten toegeven dat de professionaliteit van het Duitse officierskorps en de grondige oorlogsvoorbereiding door de Generale Staf in de strijd tegen Frankrijk de doorslag hadden gegeven. Het dilettantisme van het Franse officierskorps werd nu het voorwerp van hun hoon en kritiek.⁶

Ook de Nederlandse officier keek vanaf dit moment vol bewondering naar zijn Duitse vakbroeder, die tot 1914 – daarna wordt het beeld diffuser – door een aura van onoverwinnelijkheid was omgeven. De Duitse officier had in deze periode veel weg van een rolmodel, een universele maatstaf waaraan zijn buitenlandse collega’s zich moesten meten. Ook in de Nederlandse militaire literatuur is de Duitse officier gezaghebbend aanwezig. En aan het beeld dat in de Nederlandse militaire tijdschrif-

3 W.J. Knoop, ‘Een woord over den militairen toestand van Nederland’, *De gids*, XXXV (1871) 200; H.M.F. Landolt, ‘Tafereelen uit den oorlog van 1866 in Duitschland en Italië’, *De militaire spectator*, 3e serie, XVI (1871) 77.

4 [Anoniem], ‘Een blik op het Pruisische leger en de Pruisische volksschool’, *De nieuwe militaire spectator* (1873) 273.

5 W. Bevaart, *De Gouden Zon. De hogere vorming van officieren der Koninklijke Landmacht, 1868-1992* (’s-Gravenhage, 1995) 19-23.

6 Zie bijv.: Wf, ‘Wat nu?... Een woord over legerorganisatie en defensie’, *De tijdspiegel* (1871) I, 338; W.C. Hojel, ‘De kolonel Stoffel en zijne verslagen’, *De militaire spectator*, 3e serie, XVI (1871); J.K.H. de Roo van Alderwerelt, ‘De versterking van Parijs’, *De gids*, XXXVIII, 1 (1874) 154; T., ‘Het Fransche leger in 1879’, *De militaire spectator*, 4e serie, V (1880) 356.

ten en brochures van hem wordt geschetst, is dit artikel gewijd. De vraag is hoe de Nederlandse officier in de periode van 1870 tot 1914 zijn Duitse vakbroeder beoordeelde. In hoeverre wilde hij zijn zoals hij? Dit oordeel zal niet louter positief blijken te zijn. Zoals de titel van dit artikel al tot uitdrukking brengt, waren de opvattingen over de Duitse officier ambivalent: naast bewondering – soms grenzend aan idolatrie – was er ook afkeer, soms zelfs diepe afkeer. Het hoe en waarom van die tweedeling in de oordeelsvorming neemt in het betoog een centrale plaats in. Daarbij zal het contrasterende begrippenpaar adellijk versus burgerlijk een verklarende rol vervullen.

Van dienaar van Oranje tot dienaar van de natie

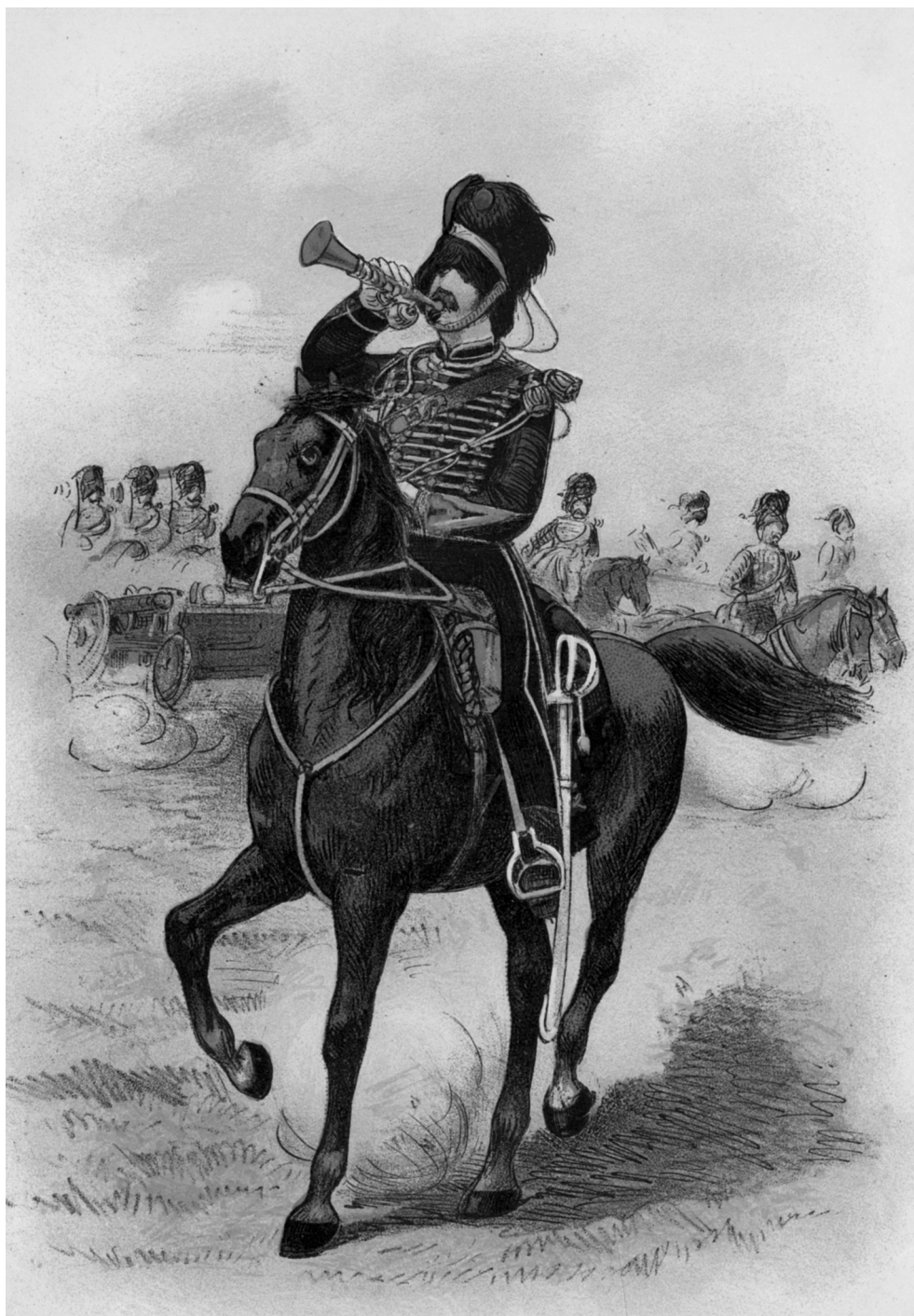
Als opstap naar een analyse van de meningsvorming over de Duitse officier is het nodig eerst het Nederlandse officierskorps aan een korte beschouwing te onderwerpen. Daarbij zal de vraag centraal staan welke houding het Nederlandse officierskorps in de tweede helft van de negentiende eeuw aannam tegenover een samenleving waarin een kleine burgerlijk-liberale elite grotendeels de dienst uitmaakte; een elite die doorgaans weinig affiniteit met de krijgsmacht aan de dag legde. Meer specifiek zullen we zien hoe de officieren aankeken tegen de staatkundige hervormingen die door de grondwetsherziening van 1848 in gang waren gezet en die – ook als het ging om het militair beleid – tot een forse inkrimping van de macht van de koning hadden geleid. Deze uitweiding over de Nederlandse situatie is nodig omdat het oordeel over de Duitse officier en zijn plaats in de samenleving sterk werd gekleurd door het beeld dat zijn Nederlandse wapenbroeders van zichzelf en hun eigen maatschappelijke positie hadden. Door over de oostgrens te kijken hielden de Nederlandse officieren zichzelf als het ware een spiegel voor. En wat zij zagen, riep in hen gemengde gevoelens op.

In Europa was de gewapende macht vanouds het domein van de adel, een verschijnsel dat tot de middeleeuwse ridderlegers is terug te voeren. Voor wat betreft de Republiek der Verenigde Nederlanden moet op dit punt echter een kanttekening worden gemaakt. Een ruime en alsmaar groeiende meerderheid van de officieren van het Staatse leger was namelijk van burgerlijke komaf. Bij de zogeheten wetenschappelijke wapens – de artillerie en de genie – die in de achttiende eeuw in belang toenamen, dienden vrijwel geen adellijke officieren, terwijl zij ook bij de infanterie sterk in de minderheid waren. Hoewel het officierskorps dus in kwantitatieve zin allang niet meer door de adel werd gedomineerd, was dat in kwalitatieve zin nog wel het geval, omdat een groot deel van de hogere commandofuncties binnen het Staatse leger nog door adellijke officieren werd bekleed. Van deze lieden was een flink percentage afkomstig uit het buitenland, waarbij de Duitse staten als belangrijkste toeleveranciers fungeerden. De adellijke officieren kenden dan ook doorgaans een geprivilegieerd carrièreverloop dat hen sneller naar de top bracht dan de *roturiers* in het leger.⁷

Dergelijke vormen van bevoorrechting deden zich na 1815 in het leger van het Koninkrijk der Nederlanden niet meer voor. De adellijke officieren, die in de tweede helft van de negentiende eeuw nog circa tien procent van de officierspopulatie van de

⁷ H.L. Zwitzer, *De militie van den staat. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam, 1991) 130-134.

Een militair van het Nederlandse Korps Rijdende Artillerie (uit: Paul Pietsch, Die Formations- und Uniformirungs-Geschichte des preussischen Heeres 1808-1912, Berlin, omstreeks 1912)

Koninklijke Landmacht uitmaakten, namen in dit opzicht geen uitzonderingspositie meer in. Wat hen nog wel bijzonder maakte, was dat een relatief groot aantal van hen diende bij de cavalerie en het eveneens hoog te paard gezeten Korps Rijdende Artillerie. Deze twee elitaire wapens, die door hun fraaie uniformen en kleurrijke uitdossing het leger allure gaven, waren echter niet onomstreden. Volgens critici, onder wie opvallend veel – soms wat afgunstige – infanterieofficieren, waren hun hooghartig gedrag en kostbare uitrusting omgekeerd evenredig aan het belang van de bijdrage die zij aan de verdediging van Nederland konden leveren. Deze bereden troepen, die vaste grond onder de voeten nodig hadden, zouden in het drassige Hollandse polderland slechts een blok aan het been zijn, zo luidde de kritiek. Cavalerie en rijdende artillerie hadden ook bij liberale politici de naam louter showwapens te zijn, bedoeld om adellijke heren een prestigieus tijdverdrijf te verschaffen. Pleidooien om deze legeronderdelen op te heffen of flink in te krimpen, waren dan ook niet van de lucht. Daarmee zou dan tevens, zo betoogde men, het laatste restje aristocratisch standsgevoel uit het officierskorps worden weggesneden.⁸

Zo ver kwam het niet. Cavalerie en rijdende artillerie bleven behouden, maar dat liet onverlet dat het officierskorps in de negentiende eeuw, wat zijn sociale afkomst betrof, onmiskenbaar een burgerlijk karakter had gekregen. Tegelijkertijd was dit korps ook zuiver nationaal geworden, in de zin dat sinds 1858 wettelijk was vastgelegd dat officieren van de landmacht en de marine de Nederlandse nationaliteit dienden te bezitten. Vreemdelingen waren voortaan alleen nog in het Indische leger welkom. In de praktijk had deze wettelijke regeling geen grote gevolgen, omdat er in de jaren vijftig nauwelijks nog buitenlandse officieren bij leger en vloot dienden. Het officierskorps, dat ten tijde van het *ancien régime* nog sterk kosmopolitisch van aard was geweest, had al in de eerste helft van de negentiende eeuw een vrijwel volledig nationale samenstelling gekregen.⁹ Een belangrijke mijlpaal in dit proces was de opheffing in 1829 van de laatste buitenlandse – uit Zwitserland afkomstige – regimenten geweest. De werving over de grens kwam hiermee ten einde.

Een complexere vraag is die naar de nationale gezindheid van het officierskorps in de negentiende eeuw. Aanvankelijk lag de loyaliteit van dit korps niet primair bij de natie maar bij de koning. De officier zag zich vooral als een dienaar van de vorst, met wie hij een persoonlijke, sterk familiale band voelde. Aan die vorst – en die vorst alleen – had hij zijn eed van trouw gezworen. Aan die vorst dankte hij zijn aanstelling, zijn bevorderingen en uiteindelijk zijn pensionering. Koning Willem I beschouwde van zijn kant het officierskorps als de stevigste steunpilaar van zijn autocratisch bewind, dat hij zo nodig met militaire middelen tegen revolutiepogingen zou verdedigen. Juist met het oog op die revolutiedreiging diende hij te beschikken over een leger dat ideologisch betrouwbaar was en zich niet te zeer met de samenleving verbonden voelde, omdat het bij binnenlandse onlusten niet mocht aarzelen geweld tegen de

⁸ [T.J.Stieltjes], *Is Nederland nog te verdedigen? Toestemmend beantwoord door den schrijver der denkbeelden van een oud-soldaat over eene zuiniger en doelmatiger zamenstelling van het Nederlandsche leger* (Nijmegen, 1849) 249; W.J. Knoop, 'De huzaren van Boreel', *De gids*, XXXIII, 2 (1869) 19-22; X. XZ., 'De begroting van Oorlog voor 1881', *De militaire spectator*, 4e serie, V (1880) 757-758.

⁹ A.F. van Ommen, 'Het ambt van officier en het Nederlanderschap', *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis*, V (1982) 85.

eigen bevolking te gebruiken. De conservatieve meerderheid van het officierskorps steunde de koning in dit machtsstreven en was samen met hem erg afkerig van de liberale pogingen om via het parlement de politieke invloed van de burgerij te vergroten.¹⁰ Het kwam dan ook niet als een verrassing dat de minister van Oorlog, generaal C. Nepveu, zich in 1848 ontpopte als een fel tegenstander van de grondwetsherziening die op dat moment haar beslag kreeg. Door dit verzet manoeuvreerde Nepveu zich overigens wel in een merkwaardige verhouding tot zijn vorst en opperbevelhebber, omdat koning Willem II de drijvende kracht achter deze door hem verfoeide staatkundige hervorming was.¹¹

Na 1848 stonden de legerleiding en een groot deel van het officierskorps nog lange tijd wantrouwend tegenover het nieuwe politieke bestel, dat door Thorbecke was ontworpen. Het was geen groot geheim dat koning Willem III en de militaire top de voorkeur gaven aan een terugkeer naar een meer autoritair monarchaal regime. In de jaren vijftig leek het gevaar van een staatsgreep dan ook niet denkbeeldig, zij het dat er nooit concrete plannen voor een coup poging door het leger aan het licht zijn gekomen.¹² Waar de legerleiding wel openlijk naar streefde, was om het militaire beleid zoveel mogelijk aan de invloed en controle van de Tweede Kamer te blijven onttrekken.¹³ Tegenover dit streven, dat uiteindelijk heilloos zou blijken, stond het gedachtegoed van een kleine maar publicitair actieve minderheid onder de officieren, met W.J. Knoop als voornaamste vertegenwoordiger, die de staatsvorming van 1848 juist van harte toejuichte. Deze liberale officieren betoogden dat het officierskorps en de burgerij hun wederzijds wantrouwen dienden te overwinnen om vervolgens in eendrachtige samenwerking tot een krachtige landsverdediging te geraken. Daarvoor was het noodzakelijk, beseften zij, dat het leger uit het besloten domein van de vorst zou treden en zou overgaan naar het publieke domein, om zich daar in het licht der openbaarheid onder parlementaire zeggenschap te voegen. Het leger diende zich, anders gezegd, van een koninklijk tot een waarlijk nationaal instituut te ontwikkelen.¹⁴

In lijn hiermee mocht de officier zich, aldus Knoop en zijn geestverwanten, niet langer beschouwen als de persoonlijke dienaar van de vorst, maar moest hij het algemeen belang (de *res publica*) gaan dienen. Niet het oranje maar het rood-wit-blauw moest hij volgen. De officier diende daarom uit zijn slaafse onafhankelijkheidsrelatie tot de koning te worden bevrijd door hem een wettelijke ontslagbescherming te geven. Hij zou zich dan als een vrij man in het publieke debat kunnen mengen, zonder te hoeven vrezen dat hij terstond zijn congé zou krijgen als hij een mening uitte die de koning of de legerleiding niet beviel. Dit punt van een solide rechtspositie maakte

¹⁰ B. Schoenmaker en F. Baudet, *Officieren aan het woord. De geschiedenis van de Militaire Spectator 1832-2007* (Amsterdam, 2007) 11-35.

¹¹ R.H.E. Gooren, 'C. Nepveu (1791-1871)', in: G. Teitler en W. Klinkert, ed., *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam, 1997) 219-221.

¹² L.J. Rogier, 'Schrikbeeld van een staatsgreep in 1853', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde*, nieuwe reeks, XXII (1959) 205.

¹³ Voor die politieke strijd tussen legerleiding en parlement, zie: W. Bevaart, *De Nederlandse defensie (1839-1874)* ('s-Gravenhage, 1993).

¹⁴ B. Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam, 2009) 33-67.

deel uit van een breder pakket aan liberaal-militaire wensen, die een groep anonieme officieren in 1848 in een aantal petities aan Thorbecke had voorgelegd.¹⁵ En niet zonder succes, want een aantal van deze wensen kreeg een plaats in de herziene Grondwet, waaronder de bepaling dat militairen voortaan zonder belemmering tot de Eerste of Tweede kamer konden worden verkozen. Tevens verordondeerde een nieuw artikel 58 dat de officieren bevorderd, ontslagen en op pensioen gesteld zouden worden, ‘volgens de regels door de wet te bepalen’.¹⁶ Deze beoogde wet kwam in 1851 tot stand, als onderdeel van de grote legislatieve oogst van het eerste kabinet-Thorbecke.¹⁷ Liberale officieren vierden de totstandkoming van deze wet, waarin volgens hen de erkenning besloten lag dat de militair ‘geen huurling, maar staatsburger’ was, als een belangrijk wapenfeit.¹⁸

Dubbele identiteit

Dit begrip ‘staatsburger’ stond centraal in de liberale visie op het officierschap. Volgens die visie moest een officier zo goed mogelijk in de nationale gemeenschap geïntegreerd zijn. Hij behoorde zich als een burger onder de burgers te gedragen zonder enig vertoon van aristocratisch exclusivisme. De officier diende goed op de hoogte te zijn van wat zich in de samenleving afspeelde en belangstelling te tonen voor sociale vraagstukken, omdat hij alleen dan een begripvol en vertrouwenwekkend leidsman kon zijn in een leger dat grotendeels uit miliciens (burgers in uniform) bestond. De liberale eis van actief burgerschap verlangde van hem dat hij energiek deelnam aan het publieke debat. Daarbij had hij dan vooral de taak om als een vakkundig voorlichter de natie van de noodzaak van een sterke defensie te doordringen en haar te overtuigen van de verdedigbaarheid van het met zoveel waterhindernissen gezegende Nederland. Tegelijkertijd diende de officier zijn medeburgers te wijzen op hun nationale plicht zich voor de landsverdediging te interesseren en daaraan hun steentje bij te dragen.

Deze liberale visie op het officierschap, die aanvankelijk door een kleine voorhoede van vooral jonge luitenants en kapiteins werd uitgedragen, werd in de jaren vijftig en zestig geleidelijk gemeengoed binnen het officierskorps. Het merendeel van de officieren was zich, onder erkenning van de noodzaak van een hechte samenwerking tussen volk en leger, staatsburger en deelgenoot van de natie gaan voelen. Daarbij zij wel gezegd dat het door hen gehanteerde natiebegrif – maar dat was niet ongebruikelijk in die tijd – eigenlijk alleen de gegoede burgerij omsloot.¹⁹ De toenadering tussen leger en natie speelde zich, zogezegd, vooral af binnen de muren van de plaatselijke burgersociëteit, waarvan doorgaans ook de officieren van het garnizoen lid

¹⁵ Deze petities bevinden zich in het archief van Thorbecke. Nationaal Archief, 's-Gravenhage, Archief Thorbecke, inv.nr. 210.

¹⁶ Schoenmaker, *Burgerzin*, 45-56.

¹⁷ ‘Wet van den 28sten Augustus 1851, tot regeling van de bevordering, het ontslag en het op pensioen stellen der Militaire Officieren bij de Landmagt’, *Staatsblad*, 1851 (No. 128). Zie ook: [A.W.P. Weitzel], Wl, ‘Het ontwerp van Grondwet’, *De militaire spectator*, 1e serie, XVI (1847-1848) 196-199.

¹⁸ Josua, ‘Mijmeringen’, *De militaire spectator*, 2e serie, IV (1851-1852) 319; J.v.E., ‘Een Nederlandsch en een Belgisch militair geschrift’, *Het vaandel*, XVI (1866) 381; ‘Vierde brief van Kees aan Jan Gemoedelijk’, *De nieuwe militaire spectator*, XXI (1867) 438.

¹⁹ Voor die beperkte definitie van de natie, zie ook: R. Aerts en H. te Velde, ‘De taal van het nationaal besef, 1848-1940’, in: N.C.F. van Sas, ed., *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam, 1999) 407.

waren. Deze eenzijdige gerichtheid op de gegoede burgerij werd nog versterkt door het feit dat na 1870, toen het Duitse voorbeeld het debat over militaire zaken ging beheersen, officieren – met een beroep op het liberale burgerschapsideaal – aan die maatschappelijke bovenlaag de eis gingen stellen dat zij het privilege van de dienstvervanging zou opgeven en een stelsel van persoonlijke dienstplicht zou invoeren. Zonder die maatregel was de vorming van een echt nationaal leger niet mogelijk, zo klonk het keer op keer vanuit de militaire publicistiek.²⁰

Voor de officieren zelf hield het bezit van het staatsburgerschap vooral in dat zij volop konden delen in de burgerrechten, die in de Grondwet waren verankerd, zoals het kiesrecht, de vrijheid van drukpers en de vrijheid van vereniging en vergadering. Dit gevoel staatsburger te zijn had voor hen echter ook een bredere, meer alledaagse strekking. Op grond van die status eisten zij ook allerlei rechten voor zichzelf op die een vrijere – minder aan strenge militaire regels gebonden – leefwijze moesten garanderen. Daarbij kon het gaan om banale zaken die voor hen niettemin van principiële betekenis waren. Zo protesteerde het militaire tijdschrift *De Nieuwe Spectator* meer dan eens tegen het feit dat het militairen niet was toegestaan in uniform op straat te roken, terwijl er geen enkele reden was om hen op dit vlak anders te behandelen dan burgers. Toen deze verbodsbepaling in 1863 werd opgeheven, juichte het blad alsof een belangrijke overwinning in de strijd tegen de militaire kastengeest was geboekt.²¹ Een ander verworven recht waaraan veel officieren zeer gehecht waren, was dat zij 's avonds na afloop van de dienst hun uniform voor civiele kleding mochten verruilen. Het merendeel van hen bezocht dan ook in burgerpak de sociëteit. Kapitein W.L. de Petit, die onder het pseudoniem 'Sprokkelaar' jarenlang een in briefvorm gegoten rubriek in *De Militaire Spectator* verzorgde, verdedigde dit recht met de volgende woorden: 'ná den dienst gaat mijn doen en laten niemand aan, dan ben ik gewoon *staatsburger*.'²²

Dit benadrukken van de burgerlijke identiteit van de officier was echter slechts één kant van de medaille. De Nederlandse officier was er tegelijkertijd op grond van zijn militaire identiteit van overtuigd dat hij niet in alle opzichten volledig mocht verburgerlijken. Om het met de Franse taal duidelijk te maken: een officier mocht zichzelf gerust *citoyen* voelen, maar beslist geen *bourgeois* met de daaraan verbonden connotaties van individualisme en materialisme. Het kon niet anders dan dat er een wijde kloof moest blijven gapen tussen de mentaliteit van de burger (*bourgeois*), die als privaat persoon zijn eigenbelang nastreefde, en de mentaliteit van de officier, die offerbereidheid en zelfverloochening hoog in het vaandel moest hebben staan. 'Laten wij burger zijn in den goeden, intellectueelen zin van het woord, waarlijk 'citoyen', maar laten wij dat woord niet verwarren met een te 'burgerlijk' opvatten en waardeeren van de ridderlijke overleveringen van onzen stand', waarschuwde 'Sprokkelaar', die kort daarvoor nog kordaat het dragen van burgerkleding had verdedigd.²³

²⁰ De strijd om de persoonlijke dienstplicht is uitvoerig beschreven in: Schoenmaker, *Burgerzin*.

²¹ 'Iets over het rooken', *De nieuwe spectator*, X (1856) 207-208; '18 april 1853, No. 12 B', *De nieuwe spectator*, XIV (1860) 342-344; 'De toepassing van het koninklijk besluit van 3 november 1863', *De nieuwe spectator*, XVIII (1864) 297.

²² [W.L. de Petit], Sprokkelaar, 'Militaire sprokkelingen', *De militaire spectator*, LIII (1884) 45.

²³ *Ibidem*, 51.

Zoals ‘Sprokkelaar’ aangaf, waren de typisch militaire deugden vastgelegd in de van origine ridderlijke erecode van de officier. Voor de officier moest zijn eer hem meer waard zijn dan zijn leven, omdat hij alleen met die instelling op het slagveld een voorbeeld van doodsverachting kon zijn. En daarom betekende voor hem eergevoel iets wezenlijk anders – iets veel verhevener – dan voor de bankier of de fabrikant, van wie nooit gevraagd zou worden zijn leven voor de natie op te offeren. De Nederlandse officier beschouwde zich als de hoeder van een antiburgerlijk (aristocratisch) eergevoel in een samenleving waarin naar zijn oordeel een materialistische en egoïstische levenshouding de boventoon voerde. Ondanks zijn vaderlandsliefde voelde hij dan ook vaak een sterkere zielsverwantschap met buitenlandse officieren dan met zijn burgerlijke landgenoten, die vaak grote moeite hadden zich in de militaire mentaliteit in te leven en er soms zelfs de draak mee staken. Juist met het oog op dit burgerlijke onbegrip, was het nodig, zo betoogde menig militair auteur, dat de officier een eigen afgeschermd levensfeer behield waar hij die kostbare *esprit militaire* kon blijven koesteren.²⁴

De Nederlandse officier bezat al met al een dubbele identiteit. Hij worstelde met de vraag in hoeverre hij kon verburgerlijken – gewoon burger onder de burgers kon zijn – en in hoeverre hij juist zijn militaire eigenheid diende te bewaren, met als consequentie dat hij zich in zijn levenshouding juist van de burger moest onderscheiden. De noodzaak het juiste evenwicht tussen zijn burgerlijke en militaire identiteit te vinden, kwam bij tal van praktische kwesties tot uiting, zoals bij de vraag of het te rijmen was met de militaire status van de officier om in uniform hand in hand met zijn kinderen over straat te gaan. Maar ook bij belangrijkere zaken speelde deze innerlijke tweestrijd op, zoals bij de vraag hoe toekomstige officieren dienden te worden opgeleid: in de afzondering van de kazerne of juist zoveel mogelijk aan civiele instituten? Isolement of integratie? Dat was steeds de vraag. En vanuit deze optiek keek de Nederlandse officier ook met belangstelling naar zijn Duitse collega’s. Hoe trachtten zij de juiste balans tussen hun militaire en burgerlijke identiteit te vinden? Hielden zij bewust afstand van de burgermaatschappij of wilden zij juist midden in de samenleving staan, omdat zij anders onvoldoende voeling zouden hebben met de natie, die zij in oorlogstijd moesten aanvoeren?

Duitsland als militair paradijs

Na een lange aanloop dan nu het oordeel over de Duitse officier. Voor zijn Nederlandse collega’s had de Duitse officier iets raadselachtigs. Zij zagen hem als een vreemde combinatie van tegenstrijdigheden. Hij was tegelijk modern en ouderwets. Men kon hem zien als een verlichte geest, maar even gemakkelijk ook als een reactionair persoon. Het was maar net wat men wilde zien. Toch begonnen de Nederlandse karakterbeschrijvingen van de Duitse officier over het algemeen positief. Vrijwel alle Nederlandse officieren staken hun ontzag voor hem niet onder stoelen of banken. Wat hen, vooral na 1870, sterk aansprak in de Duitse officier was de ernst waarmee die het militaire metier beoefende. Het Duitse officierskorps had de naam een ware meritocratie te zijn. Een stelsel van opleidingen, vergelijkende examens en strenge

²⁴ Schoenmaker, *Burgerzin*, 223-238.

Generaal-veldmaarschalk Helmuth von Moltke, architect van de overwinning van 1871 (*gravure, T. Bauer*)

beoordelingen zorgde ervoor dat de beste militairen tot de hoogste rangen doorstootten. Nederlandse officieren zagen in de grote Helmuth von Moltke dan ook geen onverklaarbaar genie maar een logisch product van een perfect opleidingssysteem. Het verschil met het Franse of Britse officierskorps was groot. Daar speelden anciënniteit, connecties en geld nog een belangrijke rol in de strijd om wie wel en wie niet werd bevorderd. Tegenover dit amateurisme stond het lichtend voorbeeld van de Duitse militaire professionaliteit. En het was dit vakmanschap dat de Nederlandse officier zozeer in zijn Duitse collega bewonderde.²⁵

Nederlandse militaire publicisten typeerden de wijze waarop de Duitse officier leiding gaf, dikwijls als ‘modern’. Hoewel er een strenge discipline in het Duitse leger heerste, was de stemming er volgens hen opgewekt, omdat de officieren op basis van kennis en kunde een natuurlijk gezag uitoefenden. ‘De beroemde krijgstucht van het Pruisische leger [berust] niet op den stok maar op het door beschaving verkregen zedelijk overwicht van den meerdere’, noteerde één Nederlandse officier.²⁶ Tekenend voor het verlichte regime in dit leger was dat de lijfstraffen er lang geleden waren afgeschaft, terwijl die in andere legers, waaronder het Britse, nog volop werden toe-

²⁵ Knoop, ‘Een woord over den militairen toestand’, 201-203; J.K.H. de Roo van Alderwerelt, *De ondergang van het Tweede Keizerrijk* (2 dln; Schiedam, 1876), I, 162-167; J.C.C. den Beer Poortugael, *Duitsland's legeraanvoering in 1870* (Breda, 1871) 23.

²⁶ Landolt, ‘Tafereelen’, 77.

gepast. Maar Engeland bezat dan ook een van de maatschappij afgezonderd beroepsleger, terwijl Duitsland over een stevig aan de natie vastgeklonken volksleger beschikte. Ook het Duitse legerstelsel gold daarom in die tijd, en zeker niet alleen onder militairen, als modern en vooruitstrevend. Zo prees de liberale politicus J.D. Veegens het Duitse volksleger in 1877 aan als een democratisch element in het voor het overige autoritair bestuurd keizerrijk.²⁷ De militaire publicist F.A.V.W.H. van Tuerenhout voegde hieraan toe dat Pruisen en Nederland in feite elkaars spiegelbeeld waren. Het ene land had een vrijzinnig legerstelsel, ingebed in een autocratisch bewind, terwijl het andere land beschikte over een achterlijk – door de praktijk van de dienstvervanging getekend – militair stelsel, ingebed in een vrijzinnig staatsbestel.²⁸

Nederlandse officieren keken geregeld met een jaloerse blik naar Duitsland, waar de militair op meer respect leek te kunnen rekenen dan in hun eigen land. Wanneer zij in uniform door Duitsland reisden, werden zij voor hun gevoel met meer eerbied bejegend dan thuis. Het viel hun ook op hoeveel meer trots en zelfvertrouwen het Duitse leger uitstraalde in vergelijking met het Nederlandse leger, dat zich doorgaans timide opstelde, omdat het zich onvoldoende gewaardeerd voelde. 'In Pruisen wordt het leger gesteund door de openbare meening; bij ons heeft het de openbare meening tegen zich', zo verwoordde een officier kernachtig het verschil tussen beide landen.²⁹ Hij en zijn collega's stelden vast dat er in Duitsland een warme band tussen maatschappij en krijgsmacht bestond, niet alleen omdat de algemene dienstplicht het leger tot een echt nationale instelling had gemaakt, maar ook omdat de burgers er begrip, ja zelfs ontzag hadden voor de beroepsofficier en diens bijzondere eergevoel. Sterker nog, voor veel burgers in het *wilhelminische Deutschland* was de militaire leefwijze een navolgenswaardig voorbeeld, hetgeen de grote populariteit verklaarde van het typisch Duitse instituut van de reserveofficier.

Een belangrijk symbool van de maatschappelijke status van het Duitse officierskorps waren de *Kasinos*, die in elke garnizoensplaats te vinden waren. Nederlandse officieren die in een dergelijke officiersclub te gast waren, waren meestal onder de indruk van de statige luxe die zij er aantroffen. In het *Kasino* gebruikten de Duitse officieren de maaltijden en brachten zij veel avonden gezamenlijk door. Het was voor hen een ideale plaats om in beslotenheid, op veilige afstand van de burgermaatschappij, de onderlinge kameraadschap te vieren en de eer van hun regiment of korps hoog te houden. Na terugkeer van een uitstap naar Berlijn liet luitenant G.H.J. Gijsberti Hodenpijl zich in 1899 in *De Militaire Gids* lovend uit over de hechte banden die de Duitse collega's onderling smeedden: 'Voor de officieren is 't regiment hun familie; dáárin vinden zij hun kameraden, met dezen eten zij in 't casino; samen deelen zij lief en leed, waardoor de kameraadschap op een hoogen trap staat.'³⁰

In Nederland, waar geen *Kasinos* of vergelijkbare instellingen als de Britse *officers' mess* bestonden, konden de officieren, wanneer zij gezelschap zochten, alleen terecht in de burgersociëteit, waar de stedelijke elite bijeenkwam. Maar in die

²⁷ J.D. Veegens, 'Leger en maatschappij', *Verslag Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap* (1877-1878) 9, 31-32, 36, 54-55.

²⁸ Van Tuerenhout, 'De Pruisische wijze van legervorming', 327-329.

²⁹ 'De Militaire Akademie', *De nieuwe militaire spectator* (1875) 324.

³⁰ G.H.J. Gijsberti Hodenpijl, 'Een uitstapje naar Berlijn', *De militaire gids*, XVIII (1899) 165.

omgeving, waar kooplieden, bankiers, juristen, ambtenaren en renteniers de toon zetten, gingen de gesprekken zelden over zaken die het bloed van de krijgsman sneller deden stromen. Het ontbrak de Nederlandse officieren, anders gezegd, aan een vaste plek waar zij, uit het zicht van burgers, broederlijk onder elkaar lief en leed konden delen en de korpsgeest konden versterken. Dat ervoeren zij enerzijds als een gemis, maar anderzijds beseften zij dat er aan het casinoleven ook een groot nadeel kleefde. En dat minpunt was dat Duitse officieren te veel in een sociaal isolement leefden, waardoor zij vaak geen flauw benul hadden van wat er in de rest van de maatschappij omging. Ook Gijsberti Hodenpijl, die aan zijn reis naar Duitsland gemengde gevoelens overhield, moest vaststellen dat de officieren daar te weinig ‘aanraking’ met burgers hadden.³¹

Isolement en exclusivisme

Dit sociale isolement was een symptoom van een ernstige kwaal waaraan het Duitse officierskorps leed. Een kwaal die de meeste Nederlandse officieren tot de slotsom bracht dat hun Duitse collega's, ondanks hun vele positieve eigenschappen, als rolmodel grote manco's vertoonden. Deze kwaal hield verband met het feit dat het Duitse officierskorps nog in sterke mate – sterker dan in Nederland – het domein van de adel was. Hoewel in de loop van de negentiende eeuw ook in Duitsland steeds meer burgers tot het officierskorps waren toegetreden, was in 1913 nog altijd dertig procent van de officieren van adel. Van de kolonels en generaals had nog ongeveer de helft een adellijke titel. De langzame verburgerlijking van het officierskorps vervulde de legerleiding met zorg, omdat naar haar gevoelen niet-adellijke officieren nooit een even krachtig eergevoel konden ontwikkelen als de telgen uit de oude Junker-ge-slachten. Burgers waren én bleven nu eenmaal burgers. Vandaar dat de legerleiding haar best bleef doen zoveel mogelijk leden van adellijke families het officierskorps binnen te loodsen en hun vervolgens een snelle bevorderingsgang te gunnen. Om dat te bewerkstelligen, paste zij de opleidingseisen geregeld soepeler toe dan de strenge reputatie van het Duitse leger deed vermoeden. Meritocratie en aristocratie stonden hier op gespannen voet met elkaar.³²

Tot schrik van veel van zijn generaals was keizer Wilhelm II, de *oberste Kriegsherr*, minder bevreesd voor een verburgerlijking van het officierskorps. Hij zag er zelfs een middel in om zijn regime een sterkere basis te geven. Daarom vaardigde hij in 1890 een decreet uit waarvan de strekking was dat het leger een stevigere verankering in de maatschappij moest krijgen door meer kandidaten uit de bovenste lagen van de burgerij toegang tot het officierskorps te verlenen. Door deze leden van de *haute bourgeoisie* toe te laten tot een domein dat voorheen exclusief de adel was voorbehouden – een stap waarmee hun sociale emancipatie als voltooid kon worden beschouwd – wilde de keizer zich verzekeren van hun onvoorwaardelijke loyaliteit. En die steun kon hij in de strijd tegen de socialisten en andere binnenlandse tegenstanders van zijn bewind goed gebruiken. De officiersstand moest, zo was de intentie van het decreet,

³¹ Ibidem, 165-167.

³² G.A. Craig, *The politics of the Prussian army 1640-1945* (2e druk; Oxford, 1964) 232-238.

Pruisische officieren van diverse korpsen en regimenten (uit: Paul Pietsch, *Die Formations- und Uniformirungs-Geschichte des preussischen Heeres 1808-1912, Berlijn, omstreeks 1912*)

geleidelijk het karakter krijgen van een *Adel der Gesinnung*, die in militaire mentaliteit, politieke betrouwbaarheid en toewijding aan de *oberste Kriegsherr* niet voor de oude *Adel der Geburt* zou onderdoen.³³

De gecontroleerde verburgerlijking van het Duitse officierskorps had diverse gevolgen. Zo trok de adel zich steeds meer terug binnen de uiterst elitaire garderegimenten, terwijl hij de 'gewone' linieregimenten aan de burgerlijke officieren overliet, wat leidde tot een verscherping van de rivaliteit tussen garde en linie.³⁴ Verder viel het ook de Nederlandse militaire waarnemers op dat als gevolg van die verburgerlijking de exclusiviteit van het Duitse officierskorps eerder toenam dan afnam. Zij wezen erop dat vooral de meer prestigieuze korpsen en regimenten scherpe toelatingseisen stelden. Wie niet over de juiste connecties beschikte, was kansloos om te worden toegelaten, hoe capabel hij ook was. Bovendien zat de Duitse officier gevangen in een dwangbuis van sociale verplichtingen die hem een dusdanig hoog uitgavenpatroon oplegden dat hij met zijn traktement niet uitkwam. Hij moest daarom over eigen geld beschikken om de vereiste levensstijl te kunnen voeren. Dit sociale exclusivisme uitte zich in een mentale hooghartigheid, waarbij de officier – ook hij die van burgerlijke huize was – met dedain neerkeek op het niet-militaire deel van de natie.

³³ W. Deist, 'Die Armee in Staat und Gesellschaft 1890-1914', in: W. Deist, *Militär, Staat und Gesellschaft. Studien zur preussisch-deutschen Militärgeschichte* (München, 1991) 28-29.

³⁴ Ibidem, 30; M. Kitchen, *The German officer corps 1890-1914* (Oxford, 1968) 22-48.

Deze kastengeest hield ook in dat de Duitse officier zich weinig burgerlijke vrijheden kon veroorloven. Voortdurend moest hij zich voordoen als de op en top stramme militair. En die plicht benauwde de Nederlandse officier. Zo stond het hem tegen dat zijn Duitse collega's zich zelden in burgerkleding vertoonden en vrijwel altijd het stijve uniform droegen. Die Pruisische dwang stuitte de Nederlandse officier tegen de borst. Militaire uitstraling was belangrijk, maar persoonlijke vrijheid evenzeer. De Petit alias 'Sprokkelaar' vond de in de Nederlandse militaire bladen betoonde sympathie voor het Duitse leger dan ook doorgaans oppervlakkig en gratuit. 'Herlees daarover maar eens zooveel Hollandsche brochures en dagblad-artikelen, die niet van een soort germanomanie waren vrij te pleiten, ge vindt dáár alles goed; maar men moet u niet met de geringste schaduw van een dwang zooals dáár bestaat aankomen, want daarvan wilt ge niets weten.'³⁵

Nederlandse officieren constateerden eveneens dat hun Duitse collega's een aantal belangrijke grondrechten ontbeerden. Dat gold bijvoorbeeld voor de vrijheid van meningsuiting. Nederlandse officieren waren in beginsel vrij om te schrijven en te publiceren, terwijl hun Duitse collega's onder scherp toezicht stonden. Het Nederlandse officierskorps maakte deel uit van een staat die sinds 1848 volgens liberale beginselen was ingericht en de meeste officieren konden zich, als gezegd, uitstekend in die liberale beginselen vinden. Het Duitse officierskorps daarentegen deed dienst als steunpilaar van een autocratisch regime, dat nauwlettend waakte over de politieke betrouwbaarheid van zijn officieren. Voor het begrip staatsburgerschap was in het zelfbeeld van de Duitse officier geen plaats. Zijn identiteit was dan ook veel strikter en zuiverder militair en autoritair dan die van de Nederlandse officier, die zijn politieke vrijheid als een waardevol bezit koesterde.

Binnen de gelederen van het Nederlandse officierskorps velde natuurlijk niet iedereen een eensluidend oordeel over de Duitse collega's. Bepalend bij de oordeelsvorming hierover was hoe men in algemene zin dacht over de gewenste identiteit van de officier: moest daarin het militaire of het burgerlijke element domineren? Een kleine conservatieve minderheid was eigenlijk één en al bewondering voor vooral de Pruisische officier, die zij prees om de voorbeeldige wijze waarop hij in het leger de discipline, de orde en de stramme militaire vormen handhaafde. De Pruisische officier was in haar ogen de belichaming van het strenge gezag, nodig om het 'rode' gevaar, chaos en revolutie te beteugelen. Deze conservatief-reactionaire zienswijze was eenduidig omdat zij – tegen de tendens van democratisering en egalisering in – krijgsmacht en burgermaatschappij dezelfde autoritaire normen en waarden wilde opleggen.³⁶ De aanhangers van deze visie begonnen vooral na 1900 een steeds krachtiger antiparlementair geluid te ventileren, waarbij zij zich afzetten tegen door als kortzichtig ervaren partijpolitiek, die om de kiezer te gerieven het belang van een sterke defensie verwaarloosde.³⁷

³⁵ [W.L. de Petit], Sprokkelaar, 'Militaire sprokkelingen', *De militaire spectator*, LIII (1884) 46.

³⁶ 'Nederland in gevaar. Een brief van Petrus Nurks', *De militaire gids*, VIII (1889) 113-119; W., 'Brieven uit Duitschland', *De militaire spectator*, LXIII (1894) 466-474, 626-634.

³⁷ Zie bijv. W.H. van Terwisga, 'Samenstelling, enz. van onze landmacht. Encadreering van Leger, Landweer en Landstorm, de eerste eisch, waaraan moet worden voldaan, om te geraken tot een weerbaar Nederland', *Orgaan Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap* (1906-1907) 337, 448-449, 638-640; W.G.F. Snijders, *Opstellen over de levende strijdkrachten* (Amsterdam, 1911) 33, 41.

Een andere kleine en in dit geval vooruitstrevende minderheid binnen het Nederlandse officierskorps stond volledig afwijzend tegenover de Duitse officier, die zij beschouwde als de exponent van een reactionair regime. Volgens haar was het Duitse leger door toedoen van zijn officierskorps van een symbool van nationale eenheid verworpen tot een instrument van onderdrukking van de eigen bevolking. Naar de mening van kapitein L.W.J.K. Thomson, de belangrijkste woordvoerder van deze vooruitstrevende minderheid, was het Duitse leger via de algemene dienstplicht weliswaar nauw met de samenleving verbonden, maar mocht het als gevolg van zijn mentale apartheid geen volksleger heten. ‘De democratische gedachte van *allen* weerbaar heeft zich ook hier opgelost in het aristocratische beginsel van het staande leger’, schreef hij. Hij hoopte dat het Duitse volk spoedig zou inzien dat het door zijn blinde verering voor alles wat militair was meewerkte aan de bestending van zijn eigen onvrijheid.³⁸ Dit negatieve oordeel van Thomson en zijn geestverwanten sloot naadloos aan bij hun overtuiging dat in een democratische staat het leger in mentaal opzicht volledig burgerlijk van aard moest zijn, wat inhield dat er in dat leger eigenlijk geen plaats kon zijn voor beroepsofficieren, omdat die toch nooit van hun verderfelijke kastengeest te genezen zouden zijn.³⁹

De ruime meerderheid van het Nederlandse officierskorps nam een standpunt in ergens tussen deze twee uitersten van blinde adoratie en totale afkeer. Deze officieren koesterden ten opzichte van de Duitse collega’s gemengde gevoelens. Enerzijds voelden zij zich aangetrokken door hun vakmanschap, hun toewijding, hun strenge erecode en hun trotse leiderschap over een van zelfvertrouwen blakend leger. Maar anderzijds stootte het hautaine exclusivisme en de antiliberaal geesteshouding van de Duitse officieren hen af. Hun oordeel had niet alleen iets dubbels, maar ook iets aarzelends, omdat zij niet goed konden verklaren hoe het kwam dat het Duitse officierskorps, dat zich ten opzichte van de burgersamenleving erg hooghartig gedroeg, in die maatschappij toch veel aanzien genoot. Wat zij wel zeker wisten, was dat een dergelijke militaire hooghartigheid in het burgerlijke Nederland niet zou worden geaccepteerd. Rouwig waren zij daar niet om, want daarvoor waren zij de vrijheid die voortvloeide uit de verburgerlijking van de militaire levenssfeer te zeer gaan waarderen. Dat die gewonnen vrijheid gepaard ging met een verlies aan militaire statuur namen zij op de koop toe. Naar hun oordeel was de Duitse officier te veel de gevangene van zijn eigen statige uniform.

³⁸ *Pro en contra; betreffende vraagstukken van algemeen belang. Een volksleger. Pro: L.W.J.K. Thomson. lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Contra: H. v. Soetermeer Vos. oud-kapitein der artillerie, te Ginneken (Baarn, 1912) 7; zie ook: [L.W.J.K.] Thomson, ‘Leger-psyche en leger-samenstel beschouwd in verband met de poging tot inperking van ‘het blijvend gedeelte’, Vragen des tijds (1907) 78-79.*

³⁹ Schoenmaker, *Burgerzin*, 335-338.